

Mavutela ya nguva leyi.

Additions to Shangaan law of betrothal

Swilo swa karhi ku hundzika, kambe hambu swi ri tano va ha tele la'va ha khomeke exikhale. Jaha ri nga byela vatswari leswaku va nwi lavela nhwanyana, va lovola. Anga vula leswi a ri exilungwini a ri karhi a tirha ku kuma xuma xo lovola ha xona; na swona a nga swi vula a ri kwalaha kaya. Loko a swi vula a ri laha kaya va ta tshamisa hansi hi xindyanu va komba emindyanu ni vanhwanyana va kona, loko va twanene kunwana vatswari va ta lunghisa timhaka. (Nthabeleni Mahlathi a teka Nxalati Phakula hi ku byela va le kaya ku nwi lavela nsati, yena a rhume la mali yo lovola ha yona.)

(1) Jaha ni nhwanyana va ngo hlangana kwalomu la vona va tlotlana, va twanana; kutani jaha ri ta vikela vatswari leswaku o twanene ni nhwanyana, a lava leswaku va ya nwi lunghisela etimhaka a teka. Jaha ri nga chava ku tivisa vatswari, kambe loko nhwanyana a ri wa kwalaha kaya, a swi nga hlweri ku vonaka hi xikwelekele, vatswari va ta vutisa kutani a komba, va vulavula, va nwi lunghisela. Na yena nhwana a nga swi kota ku tivisa varikwavo le swaku o twanana ni jaha ro-karhi, kwalaho va ta ku nwi byele va tshinela hi ta va vona. (Hunisi Telakufa na Makhawukana Nhloko).

(2) E xikarhi ka la'va dyondzeke swi andzile ngopfu leswaku jaha ri tilavela ri ya vika kunene eka vatswari, kutani a lunghiseriwa. E ku lunghiseni ka timhaka ta vukati tata wa jaha o lunghisa ni vamaqwavo ni varikwavo. Munhu loko a ri ni vamaqwavo va xisati ni vaxinuna wa va hlengelela va nwi pfuna e mhakeni yo tano. Na yena mana wa kona wa rhambiwa a ta titwela ha swakwe, a hlamula; kambe hambu a nga vitaniwanga hikuva ku vulavuriwa ta ndyanu, kasi yena u lo ta hi XUMA-Hambu a ri ni fanelo ya ku hlamula ni ku tenga wa swi tiva leswaku laha mutini lowu o lo ta hi XUMA.

Vamakwavo wa munhu hi le ka vatatana loko va ri kusuhi, na vona va tshinetiwa. Vanhu la'va rhambiwaka va tele hi ndlela leyi hi leswaku va ta pfunana ku tenga ni ku vona mhaka leyi hi matlhelo ya yona hikwawo hikuva a hi mhaka yo olova. Ku fanele ku khorwisaniwa loko ndyangu lowu wu lulamile; hi leswaku i vanhu va ntiyiso; a va na vuvabyi le'byi chavisaka e ndyangu kumbe e ka va ka vona; kumbe xana a hi vanhu la'va tiviwaka hi vuloyi; kumbe xana a hi makhamba (vanhu la'va yivaka); Kwalaho ku chaviwa xidzombomulana ni rihehle. Kumbe i timbabva (vadyi va swa-vanhu himvunwa); valave va fana ni makhamba.

Swilo le'swo tano swi fanele ku lavisisiwa ni ku kumisisiwa swinene ku nga si ngheniwa e timhakeni. Hikokwalaho hi
 2 Xitshong swi nga endlekiki/leswaku (swi nga lavekiki) nwana a tilavela nhwanyana; ku chaviwa swilo le'swo tano. Na swona xi-khale nwana a nga titekeli nsati, u andzisa ndyangu. Timhaka ta ndyangu ti fanele ku voniwa hi vakulukumba.

Hi tlhelo ra hala ka nhwanyana na vona va lava ku tiva etimhaka ta muxaka lowu. A va swi rhandzi na vona ku tekelana ni VALOYI, MAKHAMBABA, VAYIVI, vanhu la'va nga ni MAVABYI, TIMBABVA; swilo leswi k hikwaswo ka swona swi bihile. Hambi loko vona va havile ngopfu CUMA, a hi vangani la'va nga pfumelaka leswaku nwana wa vona a ya e thyakeni le'ro tano.

Nhlamulo leyi murhumiwa a yi kumaka eka lava a rhumiweke eka vona. Loko va tlhuvutsanile hi tona kumbe swi nga fika laha va nge : Vanhu lava a hi va lavi. Nhlamulo ya vona va nga ku : Hi hava nwana; kumbe nwana wa hina u na byinwana e vukati. Hi leswaku swa chavisa ku hlamula leswaku ha ala. Ku hlamula ka vana koloko.

Hi tlhelo rinwana loko va twisisa, va pfumela, va ta ku: Va ka mani, muti i wa nwina, ku hava mbyana yo mi lu,a; hi le kaya. Kwalaho mi to swi tiva leswaku mi amukeriwile.

Swa endleka leswaku va ala, kasi loko va sindzisiwa
kamberhi kumbe karharhu va ho va phumela. Leswi swi
endleka loko nhwanyana ni mana wa yena va rhandza jaha.

Ku ni ku tekiwa munhu a ha ri xihlangi. Kwalaho ku ni
ku karhata lo'ku nga viki kona loko munhu a tekiwa a ri nkulu.
Loko munhu a teka xihlangi u tiboha leswaku u ta undla. Wena
nuna u ta pfuna ku ambexa; loko ku va ni swivavi u ta vikeriwa;
Nsati wa nwina wa vabya. Kwalaho mi tikarhata ku endla swinwana
hi tlhelo ro pfuna. Loko ku wa ndlala, kumbe hi vona ntsena
va nga pfumala swakudya lomu masinwini nuna u ta fanela ku
singilela ensati; na kona loko a khomba (ku kula) nuna u ta
byeriwa, kutani u ta tirha mihivani ya kona. Swilo leswi swi
ta lava xuma xo tala lexi munhu a nga xi humesiki loko a
teka munhu lo'nkulu.

Va kona va-Maswikote. Hosi ya ka Mavundz, Dzumeri
(Dzumeri) ndzisana ya Ngove, u ni vasati la'va endlaka dzana
(100); vunyingi bya vona hi la'va tekiwaka vahari vana
(swihlangi). Yena loko a heta ku lovola, wo rhwala a muka na
yena a ya tiundlela; kumbe o pfuna vanwana ku riha milanzu,
va nwi komba nhwanyana a hetisa ku lovola wo rhwala a muka
na yena. Swakudya eka yena swi tele hikuva u fuwile ngopfu
3 tihomu, kutani u va hanyisa hi meleke (ntswamba.) / Leswi a va
tekeke va vuya laha kaya ka yena wo tilangutela e ka hikwaswo
le'swi humelelaka, a nga ha languteli ku ya vikeriwa. Wa
ambexa; Wa tshungula; Wa phamela; Wa endla mihivani hikwayo
ya loko va khomba(kula).

Nhlantswa yi nga tekiwa ku ta (I) siva makwavo loko a
file; (2) ku ta ~~fp~~ pfuna makwavo ni loko a ha hanya. (a) Loko
a tekiwa makwavo a file, u telaku ta pfula yindlu ya makwavo
leyi a yi wile hi ku fa ka yena. (b) Loko a tekiwa makwavo
a ha hanya, u tela ku ta nwi pfuna mihivani ya ndyangu ni ku
veleka vana va kurisa muti wa nuna wa vona.

(NHLANTSWA a hi mwavo ntsena, hambi a ri wa yindlu yinwana wa swi kota ku ta kandza vunhlantswa; kambe va fanela ku va la'va tswariwaka hi yindlu yinwe; va huma e nsinyeni wunwe) Munhu loyi loko a ya laviwa ku ta andzisa muti kumbe ku ta pfluxa muti, u landziwa hi homu. (HOMU YA VUNHLANTSWA). Ntsengo wo teka yena a ta ha ri ntlhanu wa makume na ntlhanu (£55) ti ta va ntlhanu wa makume na kume rinwe (£60).

Lo'wo rhanga nhwanyana loko a kumeseriwile (£55) wa tipondo, ntlhanu wa tona, yi nga homu, yi hundzela e ka va kokwa wa muni (TINYIMBA). Ka loyi wa vuvirhi a ku nga ha hundzi nohumu; kambe eka loyi wa vunharhu loko a ri kona homu ya tinyimba va ta yi lava vakokwa wa muni.

Ku xavisa nwana.

Nwana a nga xavisiwa hi tindlela to tlula yinwe.

(1) Munhu loko a lava exuma hi ku vona leswaku u ni vanhwanyana, a nga vulavula ni munghana loko a vona munghana a ri ni tihomu, a nwi komba nhwanyana; loko va twanana a nga humesa tihomu kumbe tipondo a lovola. Leswi swi endliwa loko nhwanyana a ha ri ntsongo; kambe loko va swi endla nhwanyana a ri nkulu hi loko o pfumela. Khale a va sindzisa, kambe manguva lawa a swa ha endleki. Xuma lexi munhu a nga xi lavela ku teka nsati ha xona.

(2) Nhwanyana loko a ri kona e ndyangu, kambe vavanuna va nga hatlisi ku nwi languta, kasi ku ni makwavo loyi a fanelaka ku tekisiwa, tata wa kona a nga nwi xavisa, leswaku a kuma xuma.

(3) Nkarhi wunwana munhu u ni milandzu ya vanhu leyi a nga kotiki ku yi riha; loko a ri ni nwana u to xavisa yena leswaku a kuma swo amba nandzu.

(4) Vanwana va swi kota ku xavisa k vana va endlela ku dyela xuma lexi enonwini.

4

Khomisani Nghamuni u tekisile enwana wa yena eka ka Valoyi. Va ka Valoyi va nwi lovolela hi ntlhanu wa makume na

4 cont.

ntlhanu; xuma lexi a dyela e nonwini. Nwana wa yena a tsandzana ni nuna e vukatini a tsutsuma ni Mabulantani, Va ka Valoyi loko va lava nsati wa vona a va ha swi koti ku nwi kuma, hikuva a nga ha swi lavi ku tekiwa, wo lava ku tifambafambela ni vavanuna. Kutani va tlhelela e ka tata wa nhwanyana (Khomisani Nghamuni) ku ya londza xuma xa vona hikuva nwana wa yena a nga va nyenya. Ku ya kumeka leswaku xuma a xa ha ri kona, hi loko Khomisani a xavisa nhwanyana loyi a a ha sele ekaya a kutsulela va ka Valoyi.

Wansati loko a tekile wansati hi xuma xa nyuku wa yena, a tshamisa na yena (a) Loko a nwi nyika enuna wa yena leswaku a veleka na yena evana, swi to fana niloko ongi i nkatikulobye, i nsati wa nuna wa yena, va andzisa muti wa nuna wa yena; vana va ta vitaniwa hi xovongo xa nuna; hikuva u tekele enuna nsati loyi. Kasi.

(b) loko a tshamisa na yena, kambe a nwi lavela unwana wanuna leswaku a ta nwi velekisa evana, hikuva a ri nsati wa loyi wansati, vana va yena va ta vitaniwa hi xivongo xa loyi wansati; u to fana ni nhwanyana loyi a velekaka evana a ri eka tata wa yena, vana va yena va vitaniwa hi xivongo xa tata wa yena. VANA I XUMA. Wansati loyi a nga humeriwangiki hi xuma, a loveriwa vana va yena a va vitaniwi vana, a va na ndzhaka laha mutini, i manhlonga, vo fana ni vanhu la'va khomiweke enyimpini. Vana va tswariwa hi XUMA.

Tinyiko le'ti fambelanaka ni RIVUTO.

Leswi mhaka ya ku teka wansati yi nga mhaka ya ndyangu, yi lunghisiwaka hi va kulukumba, loko vona va twanene, ku to lunghisiwa mhaka ku ya bohiwa kwala. Loko ku nga si bohiwa kwala, vavuteriwa a va na xi~~t~~shembiso xa leswaku hikunene va ni vakonwana; kasi loko swi tiyisiwile hi KWALA, yi nga (22) tipondo timbirhi; vakonwana va swi tiva leswaku nwana wa vona u ni vukati.

Mhaka leyi i xiboho hi matlhelo mambirhi. Muteki a nga swi koti ku dlaya vukati; loko a swi ringeta u ta lova xuma lexi nga xi nghanisa leswaku byi va vumbhoni bya leswaku kunene u lava ku teka loyi wanhwana. Tata wa nhwanyana na yena a nga swi koti ku tekisa nwana wa yena kunwana, u ta fanela ku lahlekeriwa hi xuma lexi. Na yena nhwanyana a nga swi koti ku tshika jaha a nga lahlekeriwa; hi leswaku u hlantisa vatswari va yena eXUMA.

NDZIMA YA 5.

5 Ku pfumeleriwa ku hlomisa.

Ku pfumeleriwa ku hlomisa a hi mhaka ya vatswari va nhwana ngopfu, i nhaka ya muteki ni varikwavo. Mhaka le'yikulu i CUMA. Lo ko vakonwana engile byalwa, va vitana leswaku ku ta lovorwa, kutani vateki va ya va lulamisile hikwaswo le'swi lavekaka, wu nga NTSENGO (ntlhanu wa makume ni ntlhanu wa tipondo (£55)); hambu mo ka mi nga vuli leswaku hi "(Kombela mati) va ta mi byela leswaku mi lovorile, nsati wa nwina hi yoloye, hi mi nyikile. Kwalaho swi ta va swi salele nwina vini va nsati leswi mi nga ta endlisa xiswona. Loko mi ku hi hlomiseleni, va to mi byela leswaku: Mukani haha lunghisa. Va ta tivisa maxaka ni hikwavo va ka vona leswaku nwana wa hloma. Va ta va phalala hi ku va tisela leswi va swi kotaka, leswi va nyikaka nwana wa vona leswaku a hlomisiwa ha swona. (2) Kumbe loko mi nga si lunghisa ku hlomisa, loko va mi nyikile, mi nga miyela ntsena, kutani mi ta tlhela mi va tsundzuxa loko mi lava ku hlomisa.

Lava va kombelaka ku hlomisa hi la'vo ka va nga hetu kanwe ku lovola. Loko va ri karhi va tisa hi switsanana, vona va nako ku kombela leswaku va hlomiseriwa. Hambu va nga si heta ku lovola, va nga tweriwa vusiwana hi vakonwana va ku: Loko a mi fikile laha ko karhi, a hi ta mi nyika mi ta hetisa mi ri na yena. Leswi swi endlwa eka la'va tivanaka.

Vanhwanyana va tekiwa va kurile kumbe va nga si kula. Ku tekiwa ku vuriwa e ku enghena ka CUMA. Loko ku ri ku hloma nhwanyana u hloma a kurile. NHWANYANA loko a kurile hi loko a khombile (a vona tinhweti ta yena hi minkarhi ya tona.) Na swona swa endleka leswaku munhu a hloma a ha ri ntsanana, a ta ta kulela e vukatini. (Nwa-Ngove, nkosikazi ya ka Nkuna u hlomile a ha ri ntsongo. Loko hosi Mohlabane Shilubana a hetile ku lovolela enwana wa yena Shilubana II, u lo hlomisa. Kambe loko a hloma Nwa-Ngove, u hlomile ni nhlantswa ya yena Nwa-Dzumeri. Nwa-Dzumeri a fika a nghena e ndlwini, kasi nkosikazi yona a ya ha kula. Loko na yena a kurile, swi fikile leswaku na yena a ya e ndlwini, swi endlise xisweswo.)

Vanwana va tolovela ku ka va nga cheli XUMA siku rinwe. Va tolovela ku yisa mune wa makume ya tipondo (£40), hi leswaku loko va ta va lava ku hlomisa va ta yisa le'ti nga sala ta khume ni ntlhanu (£15). Siku va yisaka teto va ya kombela mati. (Ku kombela nsati).

6 Tata wa nhwanyana u koxa CUMA a ri ni varikwavo. Yena hi yexe a nga swikoti ku popela CUMA; va ka vona lava a va vitanaka leswaku va ta nwi vonisa etimhaka hi vona la'va popelaka ni ku koxa CUMA. (CUMA kumbe XUMA swa fana, ra ha ri rito rinwe.)

Loko CUMA xi engena tata wa nhwanyana ni va ka yena hikwavo va ta va va tshamisile e ndlwini yinwana, na vona vakonwana va tshamisile e ka yinwana. Lava rhumiweke loko va chela CUMA lexi, u kona l'a hlawuleriweke ku tirha ntirho lowu, yi nga yona ntsumi; u ta va yena muvulavuri, a ri karhi a komba la'vanwana hambi leswi swi endleriwaka e mahlweni ka vona hikwavo, kutani va ta hlamula hilaha swi fanelaka ha kona; na yena tata wamuni a ri karhi a goxa rito.

Tata wa nhwanyana a nga navela leswaku nwana wa yena a hatla ku hloma (a) loko nwana wa yena a vutiwile a ri nkulu ngopfu, hi leswaku loko a vutiwile minkarhi ya yena yi hundzile; tintangha ta yena ti ri evukatini hikwato.

(b) loko nwana wa yena a ku a vutiwile, va lovorile o vona nwana wa yena a nga fambi swinene, a ri ni ku tolovelana ni majaha manwana, kutani a vona leswaku a nga vwi hlantisa Cuma lexi a nga xi amukela. Kwalaho a nga va byela va hatla ku hlomisa a ta hambana ni miringo. (c) Kambe loko nhwanyana loyi a ri ni ndzisana ya yena loyi na yena a langutelaka vukati. Loko ndzisana swi nwi karhatile swa laha kaya, a nga pfhuka (tlhaka) kasi swinene i ku nwi ntshunxa swa ha ri swinene loko swi endleka.

(I) Hlephuka Thombeni u vutiwile hi va ka Nhlongo a na a ri nhwana nkulukumba, kutani a fanela ku hatla a hloma leswaku a pfulela tindzisana endlela. Va kombile vatswari, kutani va twanana, kunene a hatla a hloma. Na yena nhwanyana loko a hlwerile kutekiwa siku a kumaka evukati wa chivirika, a lava leswaku a hatla a hloma. Lo'wo tano hambani a nga si hela ku lovorwa vatswari va yena va hatla va twisisa ku nwi hlomisa va ta sala va vona timhaka ta ku hetisa eku lovola endzhaku.

(2) Cumeni Makhandzeni wa ka Nkwinika u tekiwile hi va ka Valoyi. Nhwanyana a swi vonaka leswaku wa ha ri ntsanana; kambe hi ku ka a nga rhuli vatswari va vona leswaku u fanele ku hatla a hloma va hambana na miringo. Va byeriwile vakonwana, na vona va swi tsakela, kutani va hatlisa va hlomisa.

Hi Xitsonga va lovola va siyeta, leswaku loko va ya eku kombeleni va to humesa xo hetisa entsengo, xi famba ni rito ro kombela mati. Kambe loko / vakonwana va lo chela siku rinwe, va kombela mati, kutani va nyikiwa, siku va lavaka ku hlomisa va nga ha ya vula hi xa-nchumu loko va swi rhandza, a swa ha bohi. Kwalaho lexi vanhu va yaka na xona xo pimiwa hi mindyangu. Loko munhu a teka e ka le'tihulu, u ta ya hi xovonaka (homu kumbe mbuti); va ta vula leswaku hambani a mi nga tikarhatanga va ka Mani a swi lulamile; kambe a va nga tlherisi.

7 cont.

Mukonwana a swi endleki leswaku a ya tirhela vatswari va nhwana. Loko a ta va a hlomisile, mintirho ya vona u ta va tirhela. Loko mukonwana a hlomisile kutani ku nga ri na munhu wo pfuna lahaya ka vakonwana, swi to dlaya yena.

"Rirhanga va koka ni nwa-Muni" na swona kambe "Lovola nwananga a nga heli". Ku hava nawo wo boha mukonwana leswaku a ya vona nhwana loko wu ri nkarhi wa nhlakulo, u ta ya va pfuna; yena u ta famba ni vanhwanyana ni tinxangwana va ya hlakula; loko va karhele vanhwanyana ■ va to rhotela mahlahla va ya e ku swekeni, yena ni nxangwana va ta sungula hi ku ya hlamba, kutani va muka kaya. LOKO VA RI LAHA VUKONWANENI KU NI MILA^{WO} LE'YI VA FUMAKA. Loko va ri ni maxaka kwalaha kusuhi va nga ya va vona, kambe va nga yi va ya hlwela, va nga poxa. Va nga swekeriwa tihove (tintshutshu) va ta ta tikirheta, hikuva a va xurhi; hi xona le'xi va endlaka leswaku va famba va ya lava swakudya kunwana.

Jaha loko ri ri evukonwanini, ri dyela exinkambaneni (hi leswaku u dya malongo, hikwaswo le'swo nadziha). U tiseriwa mati yo kufumela wa ha ri mpundzu leswaku a ta ta tiba e mahlweni hi wona. Mukonwana u ta ni minkumba ya yena; ni hikwaswo le'swi nga ta nwi pfuna loko a ha ri n'eni wa kona. E ndlwini leyi a rhurheriweke eka yona ko nemba nhundzu leyi. Masiku lawa Suit-Case (Bag) yi fanele ku va yipfalele ni swisibi swo hlamba ni swa ku hlantswa, swivuko ni ti-brush ni le'swo tala swinwana.

Mukonwana wa tlhaveriwa, kambe a nga tlhaveriwi nyimpfu; swa yila. I ximumu, vukati byi nga fa.

HUKU na yona yi nga tshuki yi endla vu-kwee-kwee laha mutini, ya yila, yi nga dlaya evukati.

Nasi na wona a ma yila, kambe manguvalawa a swa ha ri na nchumu.

MBUTI ya vikiwa, tihuku i muroho wa kona a swi ki swi vikiwa. Na swona a hi le'swi nga na nandzu loko vukati byi tshuka byi fa, hikuva hi le'swi endliwaka hi ku tsaka ka vanhu. I mafukuku. La'va take ni mukonwana va le na weni wunwe na yena. A swi lavi ku lona ku vulavula, marito ma pimiwa. Kambe va tshunxekile ku tlhanga hilaha va swi kotaka ni vanhvana va
 8 vona. (Ni madyambu loko ri perile, va lalerile, vanhwanyana ni majaha va ta xuxa swinwe kwale majaha ma nga rhurheriwa kona. Nkarhi wo etlela loko wu fikile va ta hangalaka, vanhwanyana va ya e lawini ra vona, na majaha la'va nga ta sala ni muteki loko la'vanwana va hangalakile, va ta sala e lawini kumbe e ndlwini kwala va nga rhurheriwa kona. A va etleri yindlo yinwe. Loko vateki va ha ya eku lovoleni, madyambu lawa va fikaka ha wona va dya e TIHOVE.

Loko ri xile, timhaka ti vulavuriwile, CUMA xi humile, hi kona va tlhaveriwaka RISIVA (mbuti) va kuma swakudya. Kutani loko jaha ri ya e ku xweleni (ku endzela e vukweni ro rhang) u famba ni nkulukumba loyi a nga ta fika a nwi vika.

Nxangwana ya jaha a yisali, yi na yena masiku hikwawo loko a ya evukweni. E ndzhaku ka sweswo loko va nawela ku ya vona nhwana a va ha la vi ku vikiwa, vo tiyela va ri swavo (jaha ni nxangwana). Loko va fika va ta voniwa hikuva a va fiki ni vusiku, vanhwanyana va ta va amukela, va ya va rhurhela.

Swakudya swa ~~nxangwana~~ mukonwana wa fihlula a lalela; ku nga va ni malongo loko yi ri mikarhi ya va MUDYAXIHI (MAY) kumbe nhweti ya Dzivamisoko (April); sweswo swi nga tisiwa kwalomu mikarhini leyi va nga yi pimaka vona-tinyawa, tindluwu, timanga ni swinwana hilaha va nga endlaka ha kona.

Swakudya swa mukonwana hi le'swinene swo saseka(udyela exinkambanini) Mapa hi la'ma nanthiweke. Vuswa byi phameriwa e mindyelweni. A ku phamiwi swimarha, byo vumbiwa, byi sasiwa swinene. Xixevo xa mukonwana i nyama; hambu vanhu va pfumala,

huku va ta dlaya; loko tihuku ti herile va ta nwixevela hi muroho lo'wu khusiweke wu kandzeriwa hi timanga le'ti kandziweke swinene. Hi mikarhi ya hlovo u xeva hi matsavu la'mantswha, na wona ma kandzeiriwa hi timanga. Manguvalawa xibye xa mukonwana xa khateriwa. Xi khateriwa e xitshatshanini le'xi rhungeriweke evuhlalu, xi funengetiwa hi xintewana le'xi na xona xi ngo namba vuhlalu. Hi leswaku manguvala wa hi hlangene-hlangene ni Vavenda. Vatsonga va hambene ngopfu ni BASOTHO (Vavenda). Loko Mutsonga a sungula ku dya a nga losi; kasi Musotho i nawu leswaku a losa. Loko a nga rivala ku losa u ta va a tlurile nawo; Mutsonga a swi tano, a nga na nawo.

Ndyelo wa mukhalabye wu fanela ku tshama wu sasekile, hikokwalaho loko a siyela swihlangi swakudya, va susa vuswa lebyi va byi vehela e ndyelweni wa vana, va dyela kona. Loko vanhwanyana va yisa swakudya kwale ndlwini va khinsama va ha ri e nyangweni, va famba hi matsolo. Leswi swi endliwa
 9 hi leswaku /tindlu ta Vatsonga ti komile; nyangwa ya kona munhu wo nghena a lo khinsama hambi a nga ri wansati. Manguvalawa tindlu ti nga tlakuka, va nghena va yimile, kambe va khinsama loko va ri kwale ndzeni ka yindlu.

Ku khinsama i nawu wa vatsonga. Vavasati va khinsama e mahlweni ka vavanuna. Loko wansati a tisa xa-nohumu ku nyika wanuna wa khinsama; hikokwalaho vanhwanyana va endla sweswo na vona. I nawu wa xichavo. Loko mukonwana a dya u ta siya byitsanana leswaku byi ta korisiwa; kambe loko a hatla ku xurha bya ha tele, ku to sala byo tala, byi ta ta hetisiwa hi swihlangi kumbe volavo va nga ta hlangana na byona loko byi humela e handle.

Madleke na wona ma fanela ku tshama ma ri kona. Mukonwana u fanela ku tima torha loko a hetile ku dya. Vanwana va tsakela madleke ku tlula na vuswa. Nhwanyana loko a tisa mati yo hlamba ni mpundzu, a fika a khinsama a veka, Loko a lava ku aluriwa

hi nyikonyana (a-enga)a nga suki; loko a nyikiwile hi kona a kotaka ku suka a famba. Nkarhi lowu a nga ta tisa vuswa wa ha ta va wona nawu. Masiku lawa ku nga ni swo tala swa xilungu hambi yo va neleta kumbe xipereta kumbe swinwana.

Swilo leswi i swa vanhwanyana, hikokwalaho a swi na milandzu hambi vukati byi nga tshuka byi hangalakile. Ni madyambu loko va lalerile vanhwanyana va muti va ta va ta xuxa ni mukonwana. Na yena mutekiwa u le xikarhi ka vona. Manguva lawa mutekiwa wa tifunengeta; kambe ku nga huma xa-nchumu xo nwi alula (leswaku a susa ntarhu lowu a nga tifunengeta ha wona). Kutani u ta wu susa. Nyiko leyi hi leyi wena nwini u nga va ka na yona, a swi bohi ku humesa xilo xikulukumba. Na swona swi ta va si endlile leswaku a nga ha nwi chaveli kule, va swi kota ku vulavula.

Mana wa nsati a nga chavisi, i mana wa munhu; kambe ku ni ku nwi humesa e ndlwini, kumbe ku pfulela rivanti a humela e handle. Kwalaho ku humesiwa epondo (el.). Loko pondo yi humile manana wa swi kota ku pfluxela ni ku rungurisa mukonwana. Mukonwana loko a hlomisile, ku ni loyi a fanelaka ku nwi chava; hi yena nsati wa makwavo wa nsati wa yena. Loyi yena i mukonwana, swa yila ku vungunyana na yena, ku bula na yena. I wa tihomu ta yena, u ta nwi velekelo nsati. Nsati loyi a nga ta nwi velekelo yena u kota ku bula na yena. Mukonwana loyi wa jaha wa vungunyiwa loko a ri na vanhwanyana. Va ta vula leswi va swi rhandzaka: Ma nga vona ntima wo nge xiringa
 10 (loko a ri wa ntima ngopfu) kumbe: Ma nga vona ku swarha wo nge indlala. Yena nwini wa swi kota ku hlamula eka hikwaswo leswi. A nga ku: Andzo va wansati ndzi nga ta daseka. Loko ku ri karhi ku endlwa sweswo a va tshiki ku nwi kanya- kanya ni ku nwi ba; hambi leswi vona va nga tala na yena wa karhi wa endla kwala ku tsanana.

